

Advies cultuurhistorie

Voormalige wasserij Stijgoord
Veerstraat 3-5 Zutphen

Aanleiding

Als gevolg van langdurige leegstand van het object Veerstraat 3-5 onderzoekt de huidige eigenaar de mogelijkheden voor herontwikkeling van de locatie. Omdat als onderdeel van de Wro het verplicht is om cultuurhistorische waarden mee te wegen bij het vaststellen van bestemmingsplannen en voor bestemmingsplanwijzigingen is aan ondergetekende gevraagd om een quick-scan van de aanwezige cultuurhistorische waarden. Het pand is vanaf de straat bekeken en aanwezige bouwdoSSIers zijn gelicht. In het voorliggende stuk wordt ingegaan op de historisch-geografische ontwikkeling van het gebied en de bouwgeschiedenis van het pand. Daaruit volgend worden conclusies gedaan over de cultuurhistorische waarde van het gebouw alsmede aanbevelingen over de toekomst voor het gebouw.

Ligging, geschiedenis en historische geografie

Veerstraat 3-5 is gelegen binnen de zone van voormalige vestingwerken van Zutphen, om meer precies te zijn op het voormalige westelijke bastion van het in 1706-1707 naar adviezen van Menno van Coehoorn aangelegde Hoornwerk.

Het strategische doel van het Hoornwerk was om de relatief zwakke zuidelijke zijde van de stad beter te verdedigen tegen aanvallen en beschietingen vanaf de (overzijde van) de IJssel en de hoger gelegen duinenrij langs de rivier. Het gebied tussen het Hoornwerk en Emmerikseweg werd door de drassige

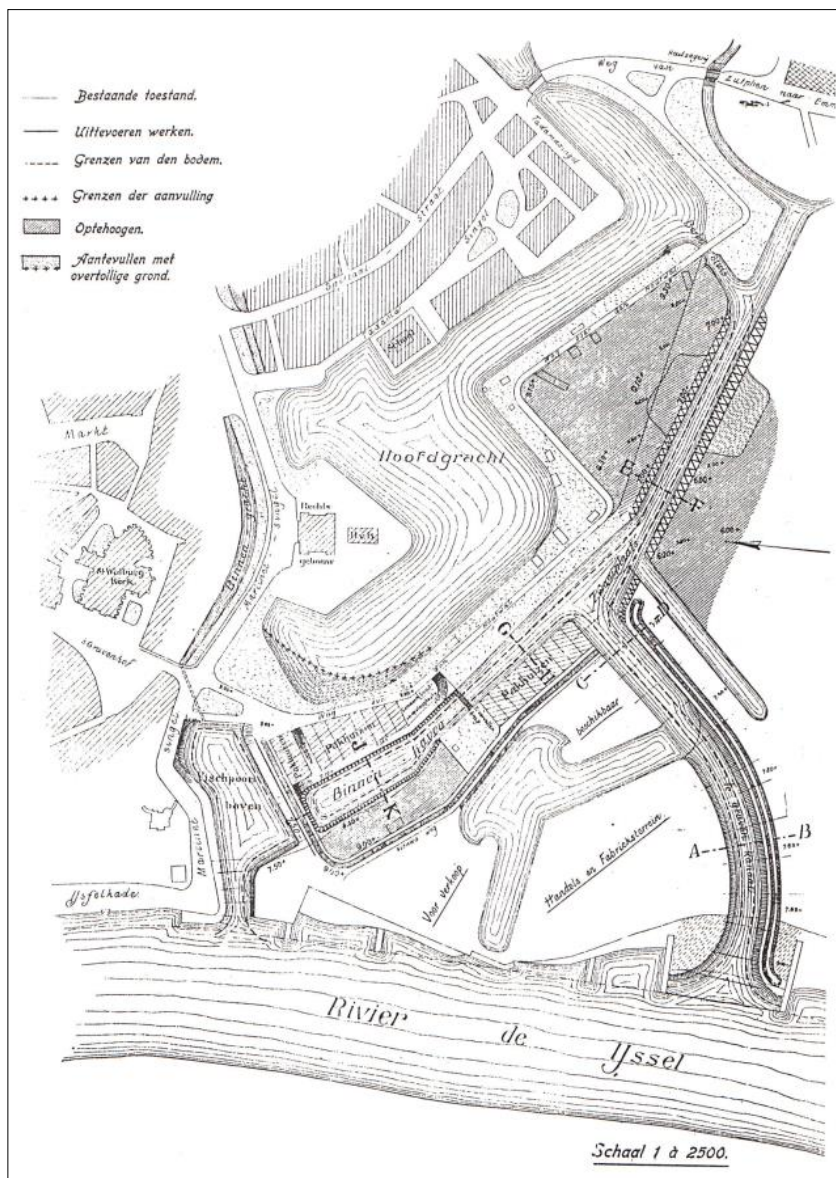

▲ Detail uit de Herziene kaart voor de rivieren.. etc. topografische inrichting 1889, opneming geschied 1887. Kaart nr.5 Zutphen. Provinciaal Archief Gelderland (Arnhem) – Kaartenarchief

ondergrond als moeilijk begaanbaar en makkelijk verdedigbaar geacht. Bovendien werd dit gebied bij een dreigende aanval geïnnundeerd (onder water gezet), het gevaar was daarom in deze hoek van de stad vooral vanaf de IJssel te duchten.¹

Na het inwerkingstellen van de Vestingwet in 1874 waarin het opheffen van o.a. Zutphens vestingstatus werd geregeld en waarin tevens werd opgenomen dat de gemeente verplicht een ontmantelingsplan moest opstellen, diende stadsarchitect Van Etteger in 1878 een eerste plan in. De gronden van het latere Vogelpark aan de Grote Gracht in het noorden van de stad en het Hoornwerk in het zuiden bleven aanvankelijk

► De uitgevoerde plannen uit 1902 van stadsarchitect Van Etteger voor aanleg van Vispoort- en Zuiderhaven en het verbindingskanaal naar de IJssel. Uit: B. Kuijs e.a., F.H. van Etteger. *Architect van de nieuwe stad 1878-1910*, Zutphen 1987, 38

echter in gebruik bij het ministerie van oorlog. Het Hoornwerk kon pas in 1892 van Domeinen verworven worden, waarna het nog tien jaar duurde alvorens een begin werd gemaakt met de ontwikkeling en perceeluitgifte.

Behalve het aanleggen in 1908 van de (in 1968 alweer gedempte) Zuiderhaven, werd ook de waterafvoer van het Berkelwater via de Hoofdgracht en het graven van een nieuw afwateringskanaal geregeld. In het zelfde jaar werden de eerste percelen uitgegeven, in eerste instantie langs de nieuw gegraven haven, maar ook langs de straten Hoornwerk, Badhuisweg en Badhuistraat (later hernoemd tot Veerstraat).

In de nadagen van de Tweede Wereldoorlog leed het gebied door beschietingen van beide zijden forse oorlogsschade. De schade was dermate groot dat het gebied ten zuiden van de Veerstraat werd meegenomen in het wederopbouwplan 1948. Hierin werd voor dat deel van de Badhuisweg een nieuwe verkaveling en straatverloop ontworpen, waarvoor de werken in juli 1950 werden aanbesteed.²

De waterrij, architectuur en bouwgeschiedenis

Het huidige gebouw Veerstraat 3-5 is in 1908 stand gekomen in opdracht van J. ten Hoopen die hier de waterrij en strijkerij Stijgoord vestigde. Op dat moment was het westelijke deel van de Cabinetgracht nog open water. Ten Hoopen heeft bij de aankoop van het terrein in 1908 bedongen dat de bij de koop

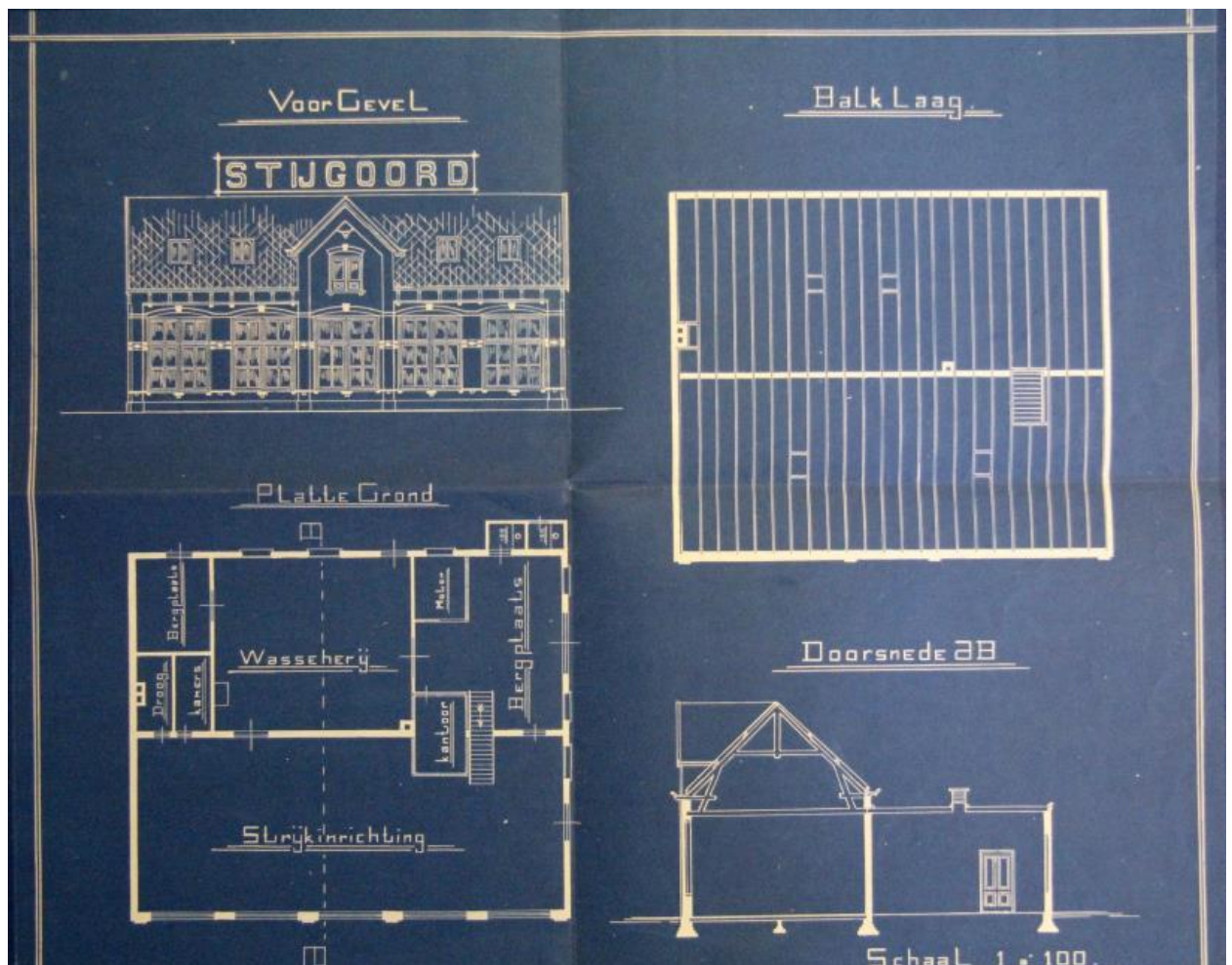
¹ Zap 42 Fermin Groothedde en Krijnen 2008

² RAZ, Archief Wederopbouw Zutphen 0103, inv.nrs. 94, 286, 287

horende en achter het terrein grenzende deel van de Cabinetgracht door de gemeente Zutphen werd gedempt en opgehoogd, waarvoor Ten Hoopen bovenop de grondprijs nog fl.1600,- betaalde.³

Het kleine fabrieksgebouw kreeg een symmetrische opzet van vijf vensterassen breed, waarbij de middelste vensteras werd benadrukt door middel van een kleine geveltop die als zogenaamde Vlaamse gevel was uitgevoerd en door de daklijst heen brak. Het geveltje had een zadeldak haaks op het hoofddak dat de nok evenwijdig aan de straat had. Het pand was tweebeukig. Alleen het deel aan de straat had een zadeldak langs de straat, het deel erachter was van meet af aan met een plat dak uitgevoerd.

Wasserij Stijgoord werd uitgevoerd in een toen populaire overgangsstijl, waarin elementen uit de neorenaissance en chaletarchitectuur waren opgenomen. Kenmerken van deze overgangsstijl die voor de wasserij zijn toegepast zijn het gebruik van baksteen, afgewisseld met verblendsteen ter hoogte van de onder- tussen- en bovendorpels, muurdammen op de hoeken en links en rechts van de middenpartij, segmentbogen boven de kruisvensters met ramen met kleine roedenverdelingen en in de geveltop en overstekken gedecoreerde, houten windveren en klossen.

▲ Blauwdruk voor wasserij Stijgoord uit 1908. Een jaar later werd de bijbehorende woning van directeur J. ten Hoopen gebouwd. Collectie bouwdoSSIers 1900-1940, RAZ

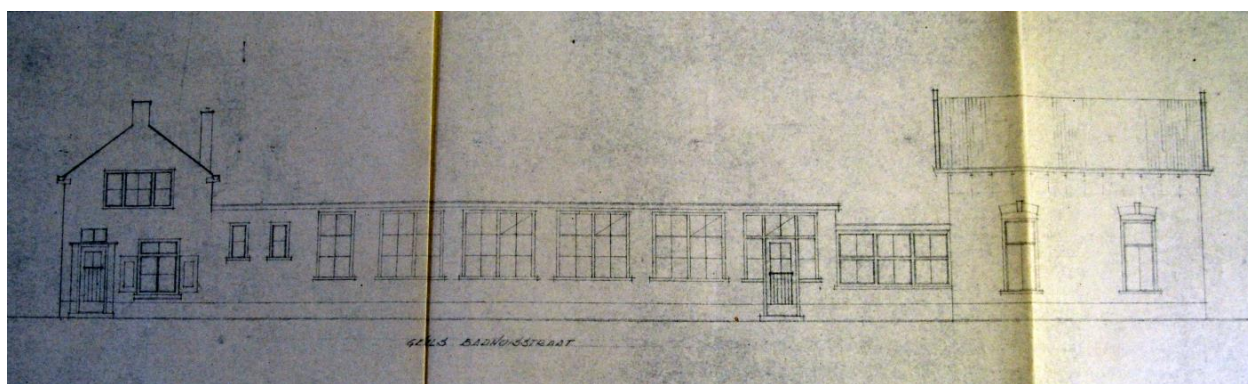
³ RAZ, Verslag over den toestand der gemeente Zutphen 1908, 39

Het volgende jaar werd het complex in de zelfde architectuur uitgebreid met de nog bestaande directeurswoning met adres Badhuisweg 1a. In de jaren erna is het gebouw diverse malen verbouwd. In 1919 werd links achter het gebouw uitgebreid met een bergplaats, een tweede bergplaats volgde een jaar later. Hiervoor werd de ruimte tussen de wasserij en de woning gebruikt. In 1930 werd een woning links van de wasserij gekocht en op de begane grond geheel bij het bedrijf getrokken. De verdieping werd tot bovenwoning verbouwd.

▲ In 1930 werd de wasserij links uitgebreid door aanpassing van een bestaande woning. Collectie bouwdossiers 1900-1945, RAZ

In het begin van 1945 heeft de Duitse bezetter om onduidelijke redenen de wasserij gesloten, waarna de toenmalige exploitant vergunning kreeg in om een leegstaand gedeelte van de Ambachtschool aan de overzijde van de Veerstraat een wasserij in te richten. Het oude gebouw van wasserij Stijgoord werd op de voorgevel na gesloopt met inbegrip van de bovenwoning (Veerstraat 5). De voormalige directeurswoning van J. ten Hoopen werd alleen inwendig vernield. De vernielingen kunnen te maken hebben met de status van “Festung”, die Zutphen van de Duitsers kreeg. Zutphen mocht onder geen beding worden prijsgegeven, waartoe diverse maatregelen, soms ingrijpende zoals het opblazen van alle bruggen rondom Zutphen, werden doorgevoerd.

▲ Het wederopbouwplan dat in januari 1948 werd vergund ging uit van sober herstel. Het in 1945 gesloopte zadeldak met centrale geveltop kwam niet meer terug. Collectie bouwdossiers 1900-1945, RAZ

Al in 1946 is een sober herbouwplan ingediend om de wasserij weer zo snel mogelijk in bedrijf te krijgen. Op 24 januari 1948 wordt hiervoor vergunning verleend, waar ook de herbouw van woning Veerstraat 7 deel uitmaakt. De tweebeukige opzet van wasserij en strijkerij achter elkaar wordt verlaten: beide functies worden intern naast elkaar geplaatst. De kenmerkende Vlaamse gevel en het zadeldak van het oorspronkelijke ontwerp aan de Veerstraat keren niet meer terug en de wasserij wordt met een eenvoudig afgewerkt plat dak gedekt. De raamindeling wordt eveneens nieuw ingedeeld en geheel rechts wordt een deur met zijlichten geplaatst. De gevel links van de oorspronkelijke wasserij – in 1930 bij het bedrijf gevoegd – wordt in 1948 geheel vernieuwd.

In 1958 stoppen de activiteiten van de wasserij aan de Veerstraat en wordt het bedrijfspand verhuurd aan carrosseriebedrijf “De Lange”. De berging tussen de wasserij en de directeurswoning wordt niet mee verhuurd en blijft bij de hoekwoning. Nog in het zelfde jaar wordt aan de achterzijde een spuitcabine gebouwd, die in 1966 alweer wordt gesloopt wanneer het autobedrijf over de volle breedte naar achteren wordt uitgebreid. Aan de Veerstraat worden de twee linker raampartijen naar beneden verlengd en voorzien van garagedeuren. Nadien vinden slechts ondergeschikte wijzigingen plaats. Het pand is tot circa 2005 in gebruik geweest als autobedrijf.

Overzicht bouwdoSSIers

26 september 1908 aanvraag vergunning bouw wasserij voor J. ten Hoopen

20 september 1909 aanvraag vergunning bouw woonhuis voor J. ten Hoopen

1 december 1919 besluit B en W voor uitbreiding met een bergplaats

21 juni 1920: maken verbinding/bergplaats tussen woning en wasserij

16 mei 1930 uitbreiding wasserij met woning Veerstraat 5

In 1931 is een berging bijgebouwd

24 januari 1948 besluit B en W herstel oorlogsschade

18 september 1958 besluit B en W plan spuitcabine voor een auto plaatwerkerij.

14-juli 1966 besluit B en W uitbreiding autoplaatwerkerij en spuitinrichting

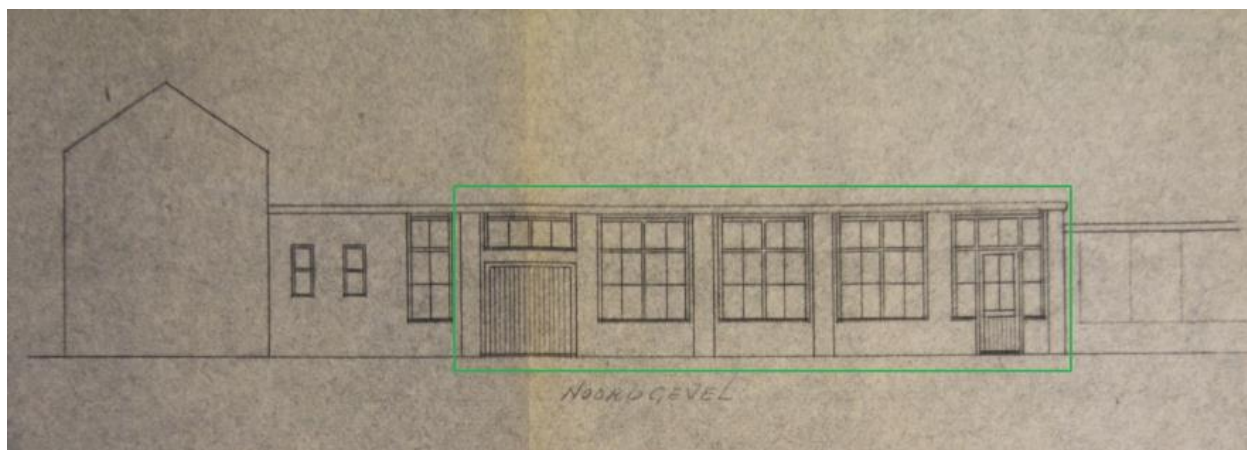
▲ Luchtfoto uit 1967 met centraal het Hoornwerk, een jaar voor demping in de zomer van 1968 van de Zuiderhaven en het Verbindingskanaal rechts. Geheel links aan de Veerstraat is nog juist de dan net gerealiseerde uitbreiding van carrosseriebedrijf De Lange aan de Veerstraat te zien. *Collectie Stedelijke Musea Zutphen*

Resumé

De voormalige wasserij en strijkinrichting Stijgoord is in 1908 gebouwd op het voormalige, westelijke bastion van het Hoornwerk zodra de gemeente Zutphen de percelen op het terrein had vrijgegeven en verkocht. Het gebouw heeft sinds de oplevering diverse wijzigingen ondergaan. Ingrijpend was de gedeeltelijke sloop van het gebouw in het begin van 1945, waarbij door de sloop van het dak en kapvoet de architectuur sterk wijzigde. In 1966 is vervolgens het restant van de achtergevel gesloopt. Opvallend is dat bij alle wijzigingen de hoofdopzet van het oudste deel van de gevel overeind bleef. De kenmerkende muurdammen met versieringen van verblendsteen en de grote vensteropeningen met deels behouden gebleven oud kozijnhout bepalen nog steeds het aanzien.

Waardering

Het gebouw is door de vele wijzigingen sterk aangetast en de architectuur heeft aanzienlijk aan kwaliteit ingeboet. De waardering wordt echter ook in belangrijke mate bepaald door feit dat er sprake is van pioniersbebouwing op een dan net nieuw ingericht stadsdeel op het Hoornwerk en de opmerkelijke wijziging van het uiterlijk die een direct gevolg is van handelen door de Duitse bezetter in 1945, mogelijk samenhangend met de hernieuwde status van de stad als “Festung Zutphen”. In de waardering wordt tevens meegenomen dat de goed bewaard gebleven voormalige directeurswoning, die in dezelfde architectuur is gebouwd, behouden is gebleven, zodat sprake is van een ensemble. Op grond van deze kennis krijgt het oudste deel van de gevel van Veerstraat 3-5 een **positieve cultuurhistorische waarde**, op onderstaand gevelbeeld groen gemarkeerd.

Advies

Het verdient aanbeveling om de voorzijde van het pand integraal op te nemen in een nieuwe ontwikkeling op deze locatie. Ondanks de geschonden staat, markeert het de overgang in 1908 van een voormalig vestingwerk naar een nieuw gebruik van het terrein voor de stad en met het behoud van de gevel wordt bovendien 110 jaar industrieel gebruik op deze plek tastbaar gehouden. Het feit dat de voormalige directeurswoning van de wasserij goed bewaard is gebleven zal dit beeld alleen maar versterken. De gevel heeft herstel nodig, indien mogelijk en haalbaar gecombineerd met een gedeeltelijke reconstructie ter opwaardering van het geheel. Hierbij zijn diverse scenario's mogelijk, variërend van een volledige reconstructie van het ontwerp uit 1908, tot het op details verbeteren van de huidige toestand en alles daar tussen in.

Drs. J. S. Krijnen
Team RED, gemeente Zutphen
Bouwhistoricus bnb
2 maart 2018

Literatuur

Bert Fermin (met bijdragen van M. Groothedde en J.S. Krijnen), *Het oreillon aan de Veerstraat. Archeologisch onderzoek aan het zuidelijke hoornwerk in Zutphen* (ZAP 121), Zutphen 2017

Bronnen

Regionaal Archief Zutphen, Archief 0145, collectie bouwtekeningen 1900-1945

Regionaal Archief Zutphen, Archief Wederopbouw 0103, inv.nrs. 94, 286, 287

Regionaal Archief Zutphen, *Verslag over den toestand der gemeente Zutphen 1908*, 39